

Ніна ПЕРЛІВ-ЦЮРХЕР,
аспірант,
м. Цюріх, Швейцарія

ДО ПИТАННЯ ПРАВДИ В ДОСЛІДЖЕННІ ДАВНІХ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ СЕРЕДНЬОВІЧНИХ ТЕКСТІВ (НА ПРИКЛАДІ КИЇВСЬКОГО ЛІТОПІСУ)

У статті на матеріалі Київського літопису концепт «правда» розглядається у трьох дискурсах: інформаційному, видавничому й політичному. Перший пов'язаний із проблемою достовірності змісту середньовічних джерел. Враховуючи суперечливість і суб'єктивність літописних записів, йдеться лише про «синтетичну правду». Другий дискурс стосується адекватного перекладу. Автор статті вказує на лексичні проблеми тлумачення тексту й необхідність порівняльного вивчення редакцій. Третій аспект «правди» – це питання справжніх спадкоємців Київської Русі в дискусіях українців і росіян.

Ключові слова: правда, середньовічний текст, Київський літопис.

1. Вступ

Найважливіший і найчастіше вживаний вид письмових першоджерел у дослідженнях про Київську Русь становлять літописи. Особливо цікавим і, на мій погляд, дещо менш вивченим є «Київський літопис», який дійшов до нас в Іпатіївському списку 15 століття. На основі його численних описів воєн і княжих міжусобиць названий також «військовим епосом»¹, літопис змальовує події 12 століття, тобто «найбільш кривавого періоду в історії Русі»², які відбувалися переважно в Києві та поблизу нього. Повідомлення літопису позначені процесом наростаючого розпаду Русі на окремі князівства та поступовою втратою впливу Києва на користь нових сильних центрів, таких як Чернігів, Володимир-Волинський чи Галич³. Київський літопис дотепер значно рідше поставав предметом наукових студій, ніж відомий літопис Нестора (ПВЛ)⁴, продовженням якого він є. Наскільки мені відомо, не існує також жодного німецькомовного видання цього створеного давньосхіднослов'янською⁵ та старослов'янською мовами тексту. Лише

¹ Білоус, Історія української літератури, С. 79.

² Котляр, Жестокий мир, С. 50.

³ Лихачев, Введение к чтению памятников, С. 62.

⁴ Також «Повість минулих літ» («Повесть временных лет»); найдавніший літопис, який дійшов до нас із Київської держави.

⁵ Зазвичай мова руських літописів визначається в лінгвістиці тієї епохи загальноприйнятим епітетом «давньоруська». Проте оскільки це поняття з політичного погляду може мати приховане суб'єктивне тлумачення (див. пункт 4), то тут будемо використовувати лише нейтральне означення «давньосхіднослов'янська». Використовуване наразі частиною українських дослідників означення періоду Київської Русі як «давньоукраїнського»

кілька дуже коротких фрагментів увійшли до праць Ніче про піднесення Москви як нового могутнього центру східних слов'ян⁶, а також у «Давньоруських легендах про святих»⁷ Лілієнфельд. Єдиним англомовним перекладом є неопублікована дисертація 1977 року⁸.

Таким чином, настала потреба як у доступних виданнях Київського літопису західними мовами, так і в опрацюванні першоджерела в межах нових, скажімо, культурологічних наукових питань. Для обох галузей – і для фундаментальних досліджень, і для проблемно орієнтованого вивчення першоджерел – необхідно, проте, спочатку визначити межі пізнавальних можливостей. Передовсім, медієвісти стоять перед питанням, якою мірою чи наскільки можливо пізнати «минувшину» за середньовічними пам'ятками, і загалом різнопланово зіштовхуються із поняттям «правда»: з одного боку, специфічна ситуація з першоджерелами вимагає – поряд із контроверзою щодо проблеми авторства – у цілком класичному сенсі критики першоджерел надавати особливого значення питанню достовірності та інформативності середньовічних текстів. Далі, потрібен якомога «правдивіший» переклад літопису, якщо в ході роботи він передбачений – поруч із основоположними видавничими проблемами, – при цьому усвідомлюємо, що значення окремих понять частково важко осягти і що мовні звороти можуть використовуватися різними літописцями в залежності від обставин по-різному. Це ставить дослідника перед не зовсім простою проблемою: які методичні рішення необхідно знайти. До того ж, дослідження Київської Русі демонструє також політичний вимір, і тим самим ще одне інше питання «правди»; від 19 століття і найбільше також після розпаду СРСР українці й росіяни змагаються за спадок першої східнослов'янської великої держави.

Критичний розгляд цих пунктів, на мій погляд, за будь-якої форми роботи із першоджерелом, є винятково важливим. У статті здійснено спробу висвітлити аспект «правда» в дослідженнях середньовічних пам'яток з погляду трьох площин: критики першоджерел, видання та політичної історії на прикладі Київського літопису.

2. Міркування про цінність Київського літопису як першоджерела

2.1. Особливості давньосхіднослов'янських літописів

Незважаючи на те, що з християнізацією Русі наприкінці 10 століття писемність дедалі більше поширювалася, лише частина письмових

виглядає також невідповідним, оскільки з погляду історії мови про виокремлення трьох східнослов'янських мов йдеться лише з 14 століття.

⁶ Der Aufstieg Moskaus, S. 35-39.

⁷ Der Himmel im Herzen, S. 176-179.

⁸ Heinrich, The Kievan Chronicle.

⁹ Див. також міркування Ексле в дискусії «Розпізнання минулого» та «Факти і фікції» у його Культура, культурологія, історична культурологія, С. 25-30.

документів з Київської держави збереглися до сучасності. Часто порівняно численні літописи виступають нині єдиними і найдоступнішими свідченнями про події, які неможливо додатково підтвердити за допомогою інших документів. Вже здійснено було чимало спроб систематизувати літописний корпус і пов'язати між собою окремі пам'ятки¹⁰, у німецькомовних студіях востаннє це було зроблено Ворстером, котрий здійснив гарний огляд специфічної ситуації з першоджерелами, пишучи про літописи, які походять із Київського періоду¹¹. Він правильно вказує на те, що при визначенні цінності першоджерела необхідно брати до уваги історію постання середньовічних пам'яток. До історії тексту належить не лише датування твору, а й, за визначенням Ліхачова, передовсім також пов'язані із ним люди «з їхніми поглядами, інтересами, їхніми смаками, їхніми звичками писати й читати, їхніми особливостями пам'яті та загальним розвитком. Поміж цих людей найважливішим для нас є автор твору чи автори, оскільки принцип колективної творчості в давньоруській літературі відіграє дуже велику роль; але також редактори мають своє значення, замовники, переписувачі, читачі, котрі так само здійснюють вплив на долю тексту»¹².

Літописи ґрунтуються на найрізноманітніших усних і письмових джерелах і утворюють конгломерат із різних видів текстів, як-от агіографії, оповідання (духовні і секулярні) чи славослів'я. У ході історії літописи знову й знову переписувалися різними авторами, а окремі регіональні літописи об'єднувалися в нові великі збірники, тому збережені першоджерела складаються із багатьох нашарувань¹³. Додатково до раніших версій отриманої інформації автори додавали також щось нове або здійснювали доповнення.

2.2. Про київських придворних літописців, синтетичну правду та середньовічну інтертекстуальність

Так званий «Київський літопис» визначається зазвичай як частина Іпатіївського списку з 15 століття, названого за місцем створення, Іпатіївським монастирем у Костромі, або ж однойменного Іпатіївського літопису¹⁴. У складі Іпатіївського літопису Київський літопис становить другу поміж усіх трьох частин та охоплює роки з 1118 по 1200 (перед ним уміщено ПВЛ, третю частину становить Галицько-Волинський літопис).

Київський літопис об'єднує створені переважно на київських землях літописні записи в один збірник. Здебільшого в дослідженнях вважається, що окремі регіональні хроніки були зібрані разом, відредаговані та

¹⁰ Див. для прикладу, Шахматов, История русского летописания; його ж Обзорение летописей и летописных сводов, або Бережков, Хронология русского летописания.

¹¹ Worster, Die Ostslawischen Chroniken, S. 161f.

¹² Lichačev, Grundprinzipien Textologischer Untersuchungen, S. 304f.

¹³ Worster, Die Ostslawischen Chroniken, S. 161f.

¹⁴ Франчук, Киевская летопись, С. 3.

укомплектовані наприкінці 12 століття Мойсеєм, ігуменом київського Видубицького монастиря, оскільки компіляція завершується його славословієм на адресу князя Рюрика Ростиславовича (1146-1215) у зв'язку з завершенням будівництва монастирської стіни¹⁵. Мойсей при цьому звертався до багатьох різних джерел: Присьолков вирізняє поміж них три літописні збірники – із двору Рюрика Ростиславовича, Чернігівської, а також південної Переяславської княжих династій¹⁶, Рыбаков називає додатково літопис Києво-Печерського монастиря та окремо виділяє Чернігівський звід як літопис князя Святослава Всеволодовича (невідомо-1194). Крім цього, Рыбаков вважає, що разом із Мойсеєм можна ідентифікувати інших конкретних авторів окремих частин літопису: одним із них, наприклад, був ігумен Києво-Печерського монастиря Полікарп, а іншим – боярин Петро Бориславович, близький довірений князя Ізяслава Мстиславовича (1097-1154)¹⁷. Питання авторства, проте, вкрай контроверсійне і спірне в дослідженнях. Тезу Рыбакова намагається перевірити, для прикладу, Франчук за допомогою лінгвістичного методу, який ґрунтується переважно на лексичному аналізі, досягнувши частково схожих результатів¹⁸. Але, якщо відверто, аналіз виключно лексичних особливостей, таких як частота вживання старослов'янізмів чи грецизмів, комплексних словесних форм чи прямої мови, видається мені непереконливим методом для висновків щодо авторства. Наразі можна виходити з того, що в часи Київської Русі постала щонайменше часткова двомовність (Успенській), й автори однаковою мірою опанували вживання, з одного боку, давньосхіднослов'янської розмовної мови, а також, з іншого боку, старослов'янської літературної мови, могли вільно змінювати обидва мовні різновиди і віддавати більшу перевагу тому або іншому, керуючись при цьому переважно стилістичними потребами. Також іншомовні слова й літературні прийоми, як і пряма мова, мали б бути відомими для більшості переписувачів. Злами в логіці оповіді (наприклад, повтори чи ті ж самі події)¹⁹ або граматичні особливості, як-от, для прикладу, використання в оповіді часових форм, в аналізі Франчук взагалі залишилися поза увагою, але я схильна вважати їх адекватнішим допоміжним засобом, якщо не для остаточної ідентифікації, то принаймні для розмежування окремих авторів. Конкретні ідентифікації лишаються, проте, в будь-якому випадку гіпотетичними.

Зате незаперечним має бути факт, що літописці 12 століття відповідно працювали за дорученням (прямим чи непрямым) певного правителя, у зв'язку з чим записи в літописах можуть бути частково суперечливими,

¹⁵ Див., наприклад, Франчук, Киевская летопись, С. 3, 12, Рыбаков, Русские летописцы, С. 60, або Приселков, История русского летописания, С. 88.

¹⁶ Приселков, История русского летописания, С. 86-93.

¹⁷ Рыбаков, Русские летописцы, С. 36-59; 277-306.

¹⁸ Франчук, Киевская летопись.

¹⁹ Рыбаков, Боярин-летописец, С. 62.

селективними або й зовсім тенденційними²⁰. Позитивні чи негативні зображення правителів формують один із головних індикаторів того, у якій місцевості мешкав літописець²¹, навіть коли це ускладнюється тим, що в певні періоди князі на київському престолі змінювалися через дуже короткі проміжки часу й незрідка наказували змінювати літописи своїх попередників собі на користь²². Завдання придворних літописців полягало у прославленні перемог, у виправданні поразок, у зведенні наклепів на супротивників, а також у змалюванні володаря як безгрішного богобоязливого героя, щоб із цієї суб'єктивної перспективи повідомити «правдиву» картину²³. Із логіко-теоретичного погляду, якщо в переданих у літописах подіях взагалі йдеться про «правду», то про «синтетичну правду» – на противагу аналітичній правді (Кант)²⁴. Питання про достовірність тексту, таким чином, насамперед є питанням про передумови для правди, тобто про те, для кого, у якому середовищі й що здавалося правдою чи мусило здаватися правдою²⁵.

На основі цієї суб'єктивності тексту, як і багатьох копій та зібрання окремих літописів до цілого збірника, видається сумнівним, що інтонація, передана прямою мовою, фактично є «такою зрозумілою та історично реальною, що жодних сумнівів в автентичності не може виникати»²⁶. У випадку прямої мови йдеться, скоріше, не стільки про відтворення фактично сказаного, як більшою мірою також про стилістичний варіант письма, нерідко інспірований автором іншим відомим йому текстом²⁷: «Літописи – це не лише записи у хронологічній річній послідовності того, що відбулося; це до певної міри також збірник літературних творів, які були доступні літописцеві й містили історичні дані»²⁸. Таким чином, давньосхіднослов'янські пам'ятки також завжди лишаються літературними

²⁰ Рыбаков, Боярин-летописец, С. 63-75, Білоус, Історія української літератури, С. 79, Franklin, Writing, Society and Culture, S. 172 або Rüss, Das Reich von Kiev, S. 213.

²¹ Рыбаков, Боярин-летописец, С. 62.

²² Worster, Die Ostslawischen Chroniken, S. 170.

²³ Рыбаков, Боярин-летописец, С. 57.

²⁴ В аналітичних правдивих висловлюваннях предикат постає компонентом значення суб'єкта (наприклад, «Всі кулі кулясті»), натомість синтетична правда містить нову інформацію, правдиву лише для певного середовища (наприклад, «Князь Володимир Мономах був добрим правителем»), і навпаки, для іншого середовища неправдиву (аналітично правдиве речення у всіх середовищах правдиве), див. Alwood / Andersson/ Dahl, Logik für Linguisten, S. 20f.

²⁵ Puntel, Wahrheitstheorien, S. 3.

²⁶ Еремін, Киевская летопись, С. 76.

²⁷ За Вілкул, у Київському літописі містяться деякі пасажі, вочевидь, узяті зі давньосхіднослов'янських перекладів роману про Олександра, див. Вілкул, «Литредакция» летописи, С. 277-288.

²⁸ Лихачев, Введение к чтению памятников, С. 23.

творами, у яких до певної міри можлива вигадка. Перебільшене та прикрашене змалювання окремих фігур можна пояснити політичними, християнсько-релігійними, а також літературно вмотивованими переконаннями літописця²⁹. Крім того, якщо події не завжди раз-у-раз відбувалися, як повідомляється в літописах, завдяки повторюваному і різними авторами використовуваному зразку вони формують, все ж, для прикладу, уявлення про те, яка поведінка очікується від особи певного соціального статусу в тій чи іншій ситуації, на думку літописця. Так, для прикладу, ідеальний полководець мав бути набожним і перед тим, як вирушати в похід, молитися³⁰, як показано у нижче наведеному прикладі з Київського літопису у зв'язку з запрошенням і вступом у володіння Ізяслава Мстиславовича в 6654 (1146)³¹ році:

І не вгоден був киянам Ігор, і послали вони [послів] у Переяславль до Ізяслава, кажучи: «Піди, княже, до нас. Ми хочемо тебе».

Ізяслав же, се почувши, зібрав воїв своїх і рушив на нього з Переяславля, взявши благословення у [церкві] святого Михайла в єпископа у Євфимія³².

У давньосхіднослов'янських текстах повторюються зразки поведінки різних дійових осіб, окремі епізоди чи формули, котрі визначають певну ситуацію, подію чи становище³³. Суб'єктивна позиція літописця та різні форми інтертекстуальності роблять послідовну рефлексію щодо інформативної цінності центральним і постійним завданням під час роботи з першоджерелом.

3. Лексичні проблеми та пошук найбільш придатних редакцій

Опрацювання та дослідження текстів першоджерел потребує скрупульозності, особливо також стосовно перекладу, якщо він передбачений. Першим постає питання, чи всі доступні версії пам'ятки мусять бути враховані, а чи надається перевага якомусь окремому рукопису, оскільки він за певних обставин постає найближчим до оригінального тексту і «найдостовірніше» його відтворює. Далі необхідно з'ясувати, як уникнути розбіжностей між різними редакціями.

Як правило, серед публікацій першоджерел вирізняють «наукові» (переважно тільки один рукопис із перекладом на сучасну мову) та «критичні» (із врахуванням багатьох чи навіть усіх рукописів) видання³⁴. Якщо головна мета полягає в тому, щоб зробити джерело доступним для тих, хто не володіє мовою (давньосхіднослов'янською / старослов'янською), і

²⁹ Білоус, П.В.: усно, 16.07.2012, Житомир.

³⁰ Лихачев, Введение к чтению памятников, С. 28.

³¹ Датування в давньосхіднослов'янських літописах подається за візантійським літочисленням.

³² Літопис руський. Див. також Ипатьевская летопись, С. 322.

³³ Лихачев, Введение к чтению памятников, С. 28.

³⁴ Коняевская, Издание средневековых памятников, С. 39.

дещо менше в тому, щоб займатися детальною текстологією (Томашевський), то видання першого типу, переклад найдавнішої редакції, тобто Іпатіївського рукопису, видається мені найраціональнішим. З огляду на певні обставини, варто брати до уваги другий за давністю рукопис, із так званого Хлебниковського списку 16 століття, який, хоч і створений на основі того самого оригіналу, що й Іпатіївський рукопис, у деяких місцях, проте, дещо точніший і заповнює пропуски Іпатіївського рукопису (у випадку з іншими рукописами Київського літопису – Погодінський список, Єрмолаєвський список (18 ст.) – йдеться лише про копії Хлебниковського списку, щодо Краківського списку (кінець 18 ст.) – то це копія Погодінського списку)³⁵. При перекладі в такому випадку подавалися б обидві версії. За Лихачовим, у характеристиці таких варіантів потрібно враховувати, що їх можна пояснити як помилку при переписуванні, певні пропуски чи втрату аркушів. Пояснення чи хоча б вказівки щодо того, про який вид змін йдеться у конкретному випадку, можуть дати тексти того ж переписувача чи тексти, опрацьовані тим же редактором, – були вони всередині самої пам'ятки чи знайдені в іншому місці³⁶. Оскільки, як уже зазначалося, ідентифікація автора лише умовна і в більшості випадків можливим є лише розмежування окремих авторів (за допомогою аналізу симпатій / антипатій та на основі як логічних зсувів, так і мовних, тобто лексичних і граматичних особливостей), мають коментуватися насамперед повторювані, схожі пропуски й зміни змісту всередині цих розмежувань.

Такий метод видається мені оптимальним також щодо складних для перекладу зворотів. Одне й те ж поняття може мати в різних місцях літопису відмінні значення³⁷. Якщо в більшості випадків ми маємо в своєму розпорядженні словники як допоміжні засоби³⁸, у випадку з проблемними поняттями можна також запропонувати порівняння всередині одним автором створеного розділу як рішення для якомога «достовірнішого» перекладу, у якому однозначні використання зроблять прозорішими незрозумілі. Франчук наводить деякі приклади відмінного використання понять всередині Київського літопису: так, *благословение* одним автором (Мойсей?) вживається у значенні «спадок / спадщина», іншим (Полікарп?) як «щастя / здоров'я бажати»³⁹. Водночас такий порівняльний метод може за певних умов дати вказівки щодо «викриття» вставок окремих пасажів іншим переписувачем чи редактором (якщо, наприклад, вживання чи вибір певної лексеми у порівнянні здається незвичним)⁴⁰.

³⁵ Лихачев, Словарь книжников, С. 236; Worster, Die Ostslawischen Chroniken, S. 166.

³⁶ Lichačev, Grundprinzipien Textologischer Untersuchungen, S. 305-308.

³⁷ Франчук, Киевская летопись, С. 7.

³⁸ Наприклад, Günter-Hielscher/Glötzner/Schaller, Real- und Sachwörterbuch, або Аванесов, Словарь древнерусского языка XI-XIV.

³⁹ Франчук, Киевская летопись, С. 22.

⁴⁰ Там само, С.7.

Також слід обережно розрізняти семантичні відмінності між новітнім і середньовічним використанням понять. Перша письмова згадка топоніма «Україна» (*Оукраина*) у зв'язку зі смертю переяславського князя Володимира Глібовича (1157-1187) у Київському літописі в записі 6695 (1187) року навряд чи вказує на те, яка територія – лише місто (Переяслав?), ціле князівство чи навіть більша частина цілої Русі – позначається цим поняттям:

У рік 6695 (...) У тім же поході розболівся Володимир Глібович недугою тяжкою, од якої він і скончався. І принесли його в город його Переяславль на носилицях, і тут преставився він, місяця квітня у вісімнадцятий день, і покладений був у церкві святого Михайла, і плакали по ньому всі переяславці. Він бо любив дружину, і золота не збирав, майна не жалів, а давав дружині; був же він князь доблесний і сильний у бою, і мужністю кріпкою відзначався, і всякими доброчесностями [був] сповнений. За ним же Україна багато потужила⁴¹.

Лише порівняння із другим використанням топоніма 6697 (1189) року у зв'язку зі спробою Ростислава захопити галицький трон, дає більше інформації:

Того ж року послали галицькі мужі [послів] до Ростислава до Берладничича, зовучи його *до себе* в Галич на княжіння. І він, почувши, рад був, і одпросився в Давида [Ростиславича],— бо Давид прийняв був його до себе,— і поїхав із Смоленська вборзі. І приїхав же він до України Галицької, і взяв два городи галицькі, а звідти пішов до Галича за їх, [галичан], радою.⁴²

Якщо другий приклад також залишає дещо відкритим – розуміти зв'язки між Галичиною та Україною як синонімічні чи як відношення частини до цілого, – то стає принаймні зрозуміло, що, очевидно, різні території (більші, ніж місто) могли називатися Україною, на противагу до сьогодення⁴³.

4. Українці чи росіяни – хто є «справжніми» спадкоємцями Київської Русі?

Дослідження Київської Русі призводяться також до політичних дебатів, перш за все, між українцями і росіянами. Із часу розпаду СРСР багато українських науковців докладають зусиль, щоб емансипуватися від переважно русоцентричної радянської історіографії і написати «власну» історію. Також відновилося розпочата ще в 19 столітті дискусія про те, українці чи росіяни є законними спадкоємцями Київської держави⁴⁴.

⁴¹ Літопис руський. Див. Ипатьевская летопись, С. 652.

⁴² Там само. Див. Ипатьевская летопись, С. 663.

⁴³ «Давньоруський словник предметів і понять», н-д, тлумачить «Украина (слободская)» як збірну назву населених пунктів Чернігівського князівства, див. Günter-Hielscher/Glötzner/Schaller, Real- und Sachwörterbuch, S. 365.

⁴⁴ Kappeler, Kleine Geschichte der Ukraine, S. 34.

Причому незрідка українські науковці вважають історію Київської держави епохою у першу чергу українською і лише умовно частиною російської історії⁴⁵. Намагаються заперечити пропаговану радянськими історіографами картину єдності східнослов'янських народів і реконструювати автохтонний, український етногенез⁴⁶, у якому, скажімо, анти розглядаються як прямі предки українського народу⁴⁷. Крім цього, представники крайньої позиції стараються за допомогою археологічних, антропологічних і мовноісторичних даних довести, що єдино українці є чистими стародавніми слов'янами і таким чином – також на основі належності Києва та околиць до сучасної України – є «справжніми» нащадками Київської Русі, тоді як етногенез сучасних росіян сильно позначений впливом фіно-угорських елементів, а білорусів – балтійських⁴⁸. При цьому неначе забувають, що територія Київської Русі «(охоплювала – *Н.П.*) первинне головне місце поселення всіх трьох східно-слов'янських етносів»⁴⁹. Також вже згадана вище етимологічна інтерпретація топоніму «Україна» в Київському літописі з давніх часів давала привід для диспуту: якщо переважно російські дослідники на основі лексичної спорідненості *окраина* = край / периферія роблять висновок, що лексема позначає в літописах лише прикордонну зону, то українські дослідники виступають за значення «окрема територія / частина князівства» і навіть як пізніший синонім із «Русь», причому «Україна» представляється як розмовний варіант «Русі»⁵⁰.

Через перегляд національної історії раннього періоду та середніх віків також знову актуалізувалася одна з найдавніших дослідницьких контроверз, так зване «варязьке питання»⁵¹, причому зараз перш за все з українського

⁴⁵ Rüss, *Das Reich von Kiev*, S. 201.

⁴⁶ З цією метою переглядаються та передрукуються українські національно-орієнтовані праці істориків, наприклад, Грушевський, *Історія України-Русі*.

⁴⁷ Див. Schorkowitz, *Geschichtspolitik*, S. 9, або дослідження українських підручників Йільге (Jilge, *Nationale Geschichtsbilder*). За Шорковіцем, виходячи із сучасного стану наукових досліджень, можна стверджувати, що анти представляли поліетнічні структури, від яких не може бути проведена пряма генеалогічна лінія до полян, населення київських земель (Schorkowitz, *Die Herkunft der Ostslaven*, S. 595).

⁴⁸ Kappeler, *Kleine Geschichte der Ukraine*, S. 37.

⁴⁹ Там само, С. 38.

⁵⁰ Шелухін, *Україна*, С. 107-115; 131-156; Яковенко, *Нарис історії*, С. 20-23; Білоус, *Літературна медієвістика*, С. 127. Схожа дискусія точиться навколо етимону *укра*, котрий виринув у «Велесовій книзі», давньосхіднослов'янській літературній пам'ятці з дохристиянської Русі. Більшість дослідників, проте, сумнівається в автентичності цього тексту, див. Яценко, «Велесова книга», С. 34-56.

⁵¹ Дослідження періоду заснування Київської Русі, як і походження топоніма «Русь», розділило дослідників, починаючи з 18 століття і надовго, на два табори. Якщо насамперед російські історики виступали поборниками тези сучасних слов'янського походження влади (антиноманісти), то інший табір

боку дедалі частіше виявляється антинорманізм⁵². Водночас у Росії донині ще помітна тенденція розглядати Київську Русь як пряму попередницю Російської імперії й узаконити цю претензію в Україні. Таким чином, заснування Київської Русі розглядається як початок російської державності⁵³.

Перед «зовнішнім» дослідником постає питання, як йому позиціонувати себе між цими двома полюсами, щоб мати користь від російських та українських наукових студій, не дуже ображаючи при тому ту чи іншу сторону. Важливим пунктом є те, щоб при виборі визначень бути по можливості об'єктивним і зайняти поняттєво-абстраговану нейтральну позицію, як це в найновіших західних роботах вже часто трапляється. Усвідомлюючи, що українська, російська і білоруська нації вважають себе наступницями Київської Русі, видається вмотивованим відмовитися від звичайно використовуваного у дослідженнях атрибута «давньоруський», а на його місці вживати, скажімо, прикметник «давньосхіднослов'янський»⁵⁴. Стосовно давньосхіднослов'янської мови необхідно підкреслити, що тут ідеться не про гомогенну ідіому, а більше про збірну назву для різних близьких локальних діалектів⁵⁵.

Далі, мені здається, що ні занадто національно-український, ні шовіністично-великоросійський погляди насправді не є правильними починаннями, оскільки, на мою думку, обидві позиції врешті надто спрощено й надто лінійно описують хід історії, зводячись до анахронічного напрямку. Також багато українських дослідників поділяють думку, що Київська держава не була національною державою в сучасному розумінні, а була багатоетнічною державою, у якій разом зі слов'янами проживали також фіно-угорські, балтійські та тюркомовні племена⁵⁶. При цьому східні слов'яни, котрі становили більшість, склалися з різних племен, які ще не могли ідентифікувати себе із трьома сучасними східнослов'янськими

(німецькі дослідники Петербурзької академії наук) вважав, що заснування держави було зніційоване скандинавським (варязьким) племенем (норманісти). У сучасних дослідженнях принципово більшістю сходяться на тому, що слов'яни й скандинави однаковою мірою брали участь у заснуванні Київської Русі. Докладне представлення проблеми із так званним «варязьким питанням» можна знайти, зокрема, у Rüss, *Das Reich von Kiev*, S. 267-282, або Goehrke, *Frühzeit*, S. 157-164.

⁵² Schorkowitz, *Geschichtspolitik*, S. 10-14.

⁵³ Див., наприклад, Гуляєва, *Древнерусское государство*.

⁵⁴ Ворстер і Капеллер, наприклад, пропонують у своїх працях використовувати прикметники «східнослов'янський» чи «руський» замість «давньоруський», щоб уникнути імпліцитного суб'єктивно-політичного тлумачення. Проте, щоб вказувати також на часовий компонент «середньовіччя», мені видається раціональним додавання префікса «давньо-».

⁵⁵ Винокур, *Древнерусский язык*, С. 7.

⁵⁶ Див., наприклад, Толочко, *Етнічна історія давньої України*, С. 5.

народами⁵⁷. Спільні політичні й правові структури та, після християнізації Русі, загальна для всіх релігія стали об'єднувальними чинниками для позначеної регіональними відмінностями величезної території. Зрештою, час виникнення Київського літопису, який повідомляє про розпад колишньої великої федеральної держави на поодинокі, поступово незалежні одне від одного окремі князівства, спонукає до диференційованого аналізу розвитку окремих регіонів. Період Київської Русі можна розглядати як самотутню епоху, котра сформувала специфічну динаміку, ідентичність та менталітети.

5. Висновки

Так званий Київський літопис, котрий дійшов до нас в Іпатіївському списку 15 століття, описує події – переважно в Києві і поблизу нього, а також в інших окремих князівствах Київської Русі – з 1118 р. по 1200 р. У роботі з середньовічним першоджерелом багатопланово виявила себе конфронтація із темою «правди». З одного боку, в цілком класичному сенсі критики першоджерел і в питанні достовірності текстів не можна залишати поза увагою, що через специфічну історію виникнення, багаторазові переписування та об'єднання регіональних записів у великі збірники літописні записи можуть бути суперечливими, а різні літописці великою мірою демонструють у висвітленні подій суб'єктивну позицію, оскільки вони найчастіше працювали за дорученням певного правителя. З іншого боку, у видавничій площині і для якомога «достовірнішого» перекладу необхідно брати до уваги те, що окремі літописці по-різному використовували одні й ті ж самі мовні звороти залежно від обставин, і що значення середньовічного поняття може відрізнятися від сучасного. За таких умов видається раціональним при пропусках у текстах консультиватися з іншою редакцією, котра може пояснити вид і зміст пропущеного. Інше питання щодо «правди» стосується змагання українців і росіян за спадщину першої східнослов'янської держави, яке триває вже з 19 століття. При цьому історики постають перед завданням спробувати на цьому напруженому полі зайняти по можливості об'єктивну позицію і зберегти поняттєву нейтральність, оскільки в цих дебатах, у першу чергу, йдеться про політичну дискусію і вони мало додають до історичного вивчення середньовічної епохи.

6. Бібліографія

6.1. Друковані першоджерела

1. Der Aufstieg Moskaus. Auszüge aus einer russischen Chronik, übersetzt, eingeleitet von Peter Nitsche, Graz 1966.
2. Der Himmel im Herzen. Altrussische Heiligenlegenden, ausgewählt, übersetzt, eingeleitet und erklärt von Fairy von Lilienfeld, Freiburg 1990.
3. Heinrich, Lisa: The Kievan Chronicle. A Translation and Commentary, Dissertation, Vanderbilt University, Nashville 1977.

⁵⁷ Kappeler, Kleine Geschichte der Ukraine, S. 39; Rüss, Das Reich von Kiev, 201f.

4. Ипатьевская летопись, Академия наук СССР, Институт истории, (репринт) Москва 1962 (=Полное собрание русских летописей, том 2).
5. Літопис руський : [Електронний ресурс] / пер. з давньорус. Л. Є. Махновця; відп. ред. О. В. Мишанич. – К. : Дніпро, 1989. – XVI+591 с. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/litop/lit21.htm>

6.2. Наукова і критична література

1. Аванесов, Р.И. Словарь древнерусского языка XI-XIV вв.: введение, инструкция, список источников, пробные статьи, Москва 1966.
2. Allwood, Jens/Andersson, Lars-Gunnar/Dahl Östen (Hg.): Logik für Linguisten, Tübingen 1973.
3. Бережков, Н.Г.: Хронология русского летописания. Москва 1963.
4. Білоус, П.В.: Історія української літератури XI-XVIII ст., Київ 2009.
5. Білоус, П.В.: Літературна медієвістика. Вибрані студії в 3-х томах, том перший, Житомир 2011.
6. Вилкул, Татьяна: «Литредакция» летописи: о вставках из Александрии Хронографической в Киевском своде XII в. // Senoji Lietuvos Literatura, 21 knuga, 2006, S. 277-288.
7. Винокур, Т.Г.: Древнерусский язык, Москва 1961.
8. Еремін, І.П. Киевская летопись как памятник литературы // Його ж: Література Древней Руси, Москва / Ленинград 1966, С. 67-90.
9. Франчук, В.Ю.: Киевская летопись. Состав и источники в лингвистическом освещении, Киев 1986.
10. Franklin, S.: Writing, Society and Culture in Early Rus, c. 950-1300, Cambridge 2002.
11. Гуляева, В.В.: Древнерусское государство IX-XVII вв., Москва 2006.
12. Goehrke, Carsten: Frühzeit des Ostslaventums, Darmstadt 1992.
13. Günter-Hielscher, Karla/Glötzner, Victor/Schaller, Helmut Wilhelm (Hg.): Real- und Sachwörterbuch zum Altrussischen, Wiesbaden 1995.
14. Грушевський, М.С.: Історія України-Русі, в 11 т., Нью-Йорк 1954 / репринт Київ 1991.
15. Jilge, Wilfried: Nationale Geschichtsbilder in ukrainischen Geschichtsbüchern. In: Osteuropa (11/2000), S. 1233-1253.
16. Kappeler, Andreas: Kleine Geschichte der Ukraine, 3. überarb. und aktual. Auflage, München 2009.
17. Конявская, С.В.: Издание средневековых памятников письменности по рукописям // Древняя Русь (1/2012), С. 39-46.
18. Котляр, Н.Ф.: Жестокий мир средневековья. Русь времен удельной раздробленности // Древняя Русь (2/2012), С. 50-60.
19. Lichačev, Dmitrij: Grundprinzipien Textologischer Untersuchungen der altrussischen Literaturdenkmäler. In: G. Martens/H. Zeller (Hg.): Texte und Varianten. Probleme ihrer Edition und Interpretation, München 1971, S. 301-315.
20. Лихачев, Д.С.: Словарь книжников и книжности древней Руси, вып. I, XI – первая половина XIV в., Ленинград 1987.
21. Лихачев, Д.С.: Введение к чтению памятников древнерусской литературы, Москва 2004.
22. Oexle, Otto Gerhard: Kultur, Kulturwissenschaft, Historische Kulturwissenschaft. Überlegungen zur kulturwissenschaftlichen Wende. In: Das Mittelalter (5/2000), S. 13-33.

23. Приселков, М. Д. История русского летописания XI – XV вв., Санкт-Петербург 1996 (репринт: оригинал 1940).
24. Puntel, Bruno: Wahrheitstheorien in der neueren Philosophie, Darmstadt 1978.
25. Rüss Hartmut, Das Reich von Kiev, in Manfred Hellmann et al. (Hg.): Handbuch der Geschichte Russlands, Band 1 bis 1613: Von der Kiever Reichsbildung bis zum Moskauer Zartum, Stuttgart 1989, S. 199-429.
26. Рыбаков, Б.А.: Боярин-летописец XII века // История СССР (5/1959), С. 56-78.
27. Рыбаков, Б.А.: Русские летописцы и автор «Слова о полку Игореве», Москва 1972.
28. Шахматов, А.А.: История русского летописания, Санкт-Петербург 2002.
29. Шахматов, А.А.: Обзорение летописей и летописных сводов XI – XVI вв., Санкт-Петербург 2001.
30. Шелухін, С.: Україна – назва нашої землі з найдавніших часів, Прага 1963.
31. Schorkowitz, Dittmar: Die Herkunft der Ostslaven und die Anfänge des Kiever Reiches in der postsowjetischen Revision. In: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 48 (2000), S. 569-601.
32. Schorkowitz, Dittmar: Geschichtspolitik, Erinnerungskultur und Historiographie in Russland. In: Ders.: Digitales Handbuch zur Geschichte und Kultur Russlands und Osteuropas, S. 1-37. (<http://epub.ub.uni-muenchen.de/565/>, Zugriff im Juni 2012)
33. Толочко, П.П.: Етнічна історія давньої України, Київ 2000.
34. Worster, Paul: Die Ostslawischen Chroniken als Quellen zur Geschichte der Kiever Rus', in: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas (60/2012), Bd. 2., S. 161-203.
35. Яковенко Наталя: Нарис історії та ранньомодерної України. 2-е оброб. видання, Київ 2005.
36. Яценко, Борис: «Велесова книга» – пам'ятка IX століття // Хроніка 2000 (1/1995), С. 34-56.

Нина Перлиев-Цюрхер. К вопросу о правде в исследованиях древних восточнославянских средневековых текстов (на примере Киевской летописи)

В статье на материале Киевской летописи концепт «правда» рассматривается в трех дискурсах: информационном, издательском и политическом. Первый связан с проблемой достоверности содержания средневековых источников. Учитывая разноречие и субъективность летописных записей, речь идет лишь о «синтетической правде». Второй дискурс имеет отношение к адекватному переводу. Автор статьи указывает на лексические проблемы истолкования текста и необходимость сравнительного изучения редакций. Третий аспект «правды» – это вопрос истинных наследников Киевской Руси в дискуссиях украинцев и россиян.

Ключевые слова: правда, средневековый текст, Киевская летопись.

Nina Perliyev-Cyurher. To the Issue of Truth in the Studies of Ancient East-Slavonic Medieval Texts (On Example of Kiev Chronicle)

In the paper on the material of Kiev chronicle concept “truth” is considered in three discourses: information, publishing and political. The first one is connected with problem of reliable content of medieval sources. Considering contradictions and subjectivity in the chronicle notes, the point is that means “synthetic truth” only. The second discourse deals with an adequate translation. The author of the article

points out lexical problems of interpreting text and the need to study editions in comparative way. The third aspect of “truth” is a question of true heritors of Kiev Russ in Ukrainians vs. Russians discussions.

Key words: truth, medieval text, Kiev chronicle.